

A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS ÖSSZETÉTELE ÉS VÁLTOZÁSA EURÓPÁBAN¹

JOHN SALT

1. Bevezetés

Aligha vonható kétségbe, hogy a nemzetközi vándorlást előkelő hely illeti meg Európa demográfiai napirendjén. A migráció az egész kontinensen a demográfiai diskurzus egyik fő témája lett: a vándorlási egyenleg a népesség-szám-változás fő összetevője a 44 olyan európai ország közül 21-ben, ahol ismertek az adatok. E fontos demográfiai szerepet betöltő migrációs mátrix igen bonyolult, s nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a földrajzi változatosságot, amelyet az egymással összefonódó történelemmel és etnikumokkal rendelkező küldő és fogadó országok széles skálája jelent.

Harminc éven át tanulmányoztam a nemzetközi vándorlást, ami elég hosszú idő ahhoz, hogy lássam a ciklus ismétlődését. Az 1960-as években Nyugat-Európa munkaerőhiánnyal küszködött (legtöbbünknek fogalma sem volt arról, mi történik Keleten) és szükségesnek látta, hogy vendégmunkásokat hozzanak be. Voltak tudósok és politikusok, akik már akkor aggódtak az illegális bevándorlók és letelepedők miatt. Ezután következett a fedezékbe vonulás. A munkaerő bevándorlás aktív ösztönzése csődöt mondott, a politikusok olyan tévelygésnek minősítették a „gastarbeiter korszakot”, amelynek nem szabad megismétlődnie. Mostanra teljessé vált a körforgás. A kormányok ismét tevékenyen keresik az újonnan bevándorló munkaerőt: szakemberekre van szükség, és készek arra, hogy kellő vonzerőt gyakoroljanak rájuk. Emellett aggódnak a demográfiai öregedés, a nyugdíjak és az „ősz hatalom” („grey power”) miatt is, s a megoldást a népességpótló bevándorlásban vélik megtalálni.

A munkaadók ugyanakkor a szakképzettség minden szintjén keresik a bevándorló munkaerőt. A globalizáció hatására új szakember-áramlatok indultak meg a társasági munkaerőpiacokon belül. Egy (még nem publikált) kutatásunk során, amelyben információ- és kommunikáció-technológiai (IKT) cégeket tanulmányozunk hat nyugat-európai országban, azt tapasztaltuk, hogy több cég nagy lendülettel nyit új részlegeket új helyeken, beleértve Indiát, Kínát, Oroszországot és Egyiptomot, ahova és ahonnan a saját embereiket tudják áthelyezni a szervezetnek a világ bármely pontján megüresedett állásaiba. A munkaerőpi-

¹ Az NKI fennállásának 40. évfordulója alkalmából rendezett konferencián, Budapesten, 2003 októberében elhangzott előadás. A Demográfia folyóiratban történő megjelenését az NKFP 5/0084/2002 sz. „A magyarországi bevándorlás” c. kutatási program támogatta.

ac másik végletén a munkaadók az úgynevezett 3-D (dirty, dangerous, degrading), magyarul piszkos, veszélyes, lealacsonyító jellegű munkákra toboroznak embereket, olyanokra, amelyeket az 1960-as évek bevándorlói töltek be, igaz, ma inkább a szolgáltatások terén, mint a feldolgozóiparban. Az akkorihoz hasonlóan ma is sokan laknak és dolgoznak illegálisan. Az illegalitást – csakúgy, mint azelőtt – a munkásokra vonatkoztatják, nem a munkaadókra vagy azokra a fogyasztókra, akik semmi mással nem törődve, a lehető legalacsonyabb áron akarják megszerezni az árukat és a szolgáltatásokat.

Néhány ország kormánya már elismeri, hogy szükség van olyan útvonalakra, amelyeken az alacsony képzettségű munkások legálisan bejöhettek. Példa erre az új Ágazati Rendszer (Sector Based Scheme) az Egyesült Királyságban, amely 20 000 fős kvótát állapított meg a vendéglátóipar és az élelmiszerfeldolgozó ipar számára (Clarke–Salt 2003). Ezek az akciók egyrészt a tényleges hiányokra adott válaszok, másrészt azt célozzák, hogy a legális csatornák megnyitásával gátat vessenek az illegális bevándorlásnak és munkavállalásnak. Máshol azonban a kormányzat, bár tudatában van annak, mi zajlik, vonakodik lépni, mondván: „ha szigorúan bánunk az engedély nélkül dolgozókkal, nem lesz, aki leszedje a földiepret”.

Bár az 1960-as és 1970-es évek migrációjának kutatója sok hasonló elemet vél felfedezni a mai Európában, vannak lényeges különbségek. Európa politikailag megváltozott; új földrajzi és kapcsolati rendszerek jöttek létre; a migráció sokkal bonyolultabbá vált; a már szinte közhellyé vált globalizációt nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az írás hátralévő részében röviden áttekintem Európa nemzetközi migrációjának néhány fő szerkezeti vonását, majd rátérek arra a két kérdésre, amely a leginkább foglalkoztatja jelenleg a politikusokat, nevezetesen a magasan képzetek vándorlására és az engedély nélküli migrációra.

1.1 A távolabbi múlt

Az európai országok közötti migrációs áramlatoknak hosszú történelmük van. A XIX. században az iparosodó nemzetek a szomszédos országokból hoztak munkásokat, az írek Britanniába, az olaszok Franciaországba, a közép-európaiak a német birodalomba mentek dolgozni. Ezek az embrionális gazdasági áramlások azonban elenyésző jelentőségűek voltak a XX. század két világháborújával kapcsolatos politikai migrációhoz és a háború utáni évek munkaerő vándorlásához képest.

A történelem tanúsága szerint, amikor birodalmak omlanak össze, az emberek menekülnek. A jelenlegi mozgásokat segíthet kellő távlatba helyezni, ha meggondoljuk, milyen mozgékonyan reagált a XX. századi Európa a politikai változásokra. Becslések szerint az első világháborúval kapcsolatos Európán

belüli népességmozgás 7,7 millió embert érintett (*Kosinski* 1970). Nagyarányú mozgás jellemezte a két világháború közötti időszakot is (*Kirk* 1946). Délkelet-Európában például az első világháború melletti helyi háborúk sorozata mintegy 1,75 millió török, görög és más népességet mozgatott meg.

A második világháború hatalmas tömegek elmozdításával járt, ami több mint 25 millió embert érintett, főképp Kelet-Közép-Európában. Ennek nagy része ideiglenes helyváltoztatás volt, amit bonyolult kiigazítások követtek. A második világháború utáni évek a gyarmatosítás visszahúzóásával kapcsolatos mozgások tanúi voltak: a legdrámaibb talán a közel egy millió *pieds noirs*-nak² Algériából Franciaországba áramlása az 1962-es Eviani Egyezmény megkötése után (*McDonald* 1965).

A volt Jugoszláviában lezajlott háborúk olyan hirtelen és tömeges erőszakos vándorlásokat indítottak el, amelyekre a második világháború óta nem volt példa. 4,24 millióra becsülik az ennek következtében 1993. december végéig lezajlott mozgásokat, ezen belül 819 000 volt a menekült, 1,6 millió a belföldi áttelepített és 1,79 millió a segítségben részesült háborús áldozat. Koszovóban 1999-ben további zavargások voltak, ekkor több mint egymillió ember kényszerült elhagyni otthonát. A volt Szovjetunió szintén nagyarányú erőszakos mozgások forrása volt, ezek együttes száma mintegy 2,25 millióra rúgott, szinte valamennyi a korábbi határokon belül maradva (*IOM* 1999).

1.2 A közelmúlt

Sokan közülünk, akik az 1980-as években tanulmányoztuk az európai nemzetközi vándorlást, szinte állóvízben érezhették magukat. A munkaerő-vándorlás alacsony szintű volt, a menedéket kérők nagy hulláma még nem érkezett el; az engedély nélküli vándorlás pedig szinte említésre sem volt méltó.

Aztán mindez megváltozott. Az 1990-es évek elején Európa új és nagyrészt ismeretlen helyzettel került szembe. Úgy tűnt, hogy Keletről hirtelen tömeges vándorlás indul meg Nyugat-Európa virágos kertjei felé. A Dél felől érkező, egyre bővebb áramlatok új „migrációs határt” húztak a Földközi-tenger északi partjainál. Olaszország, Görögország, Spanyolország és Portugália azon mezengett, hogy bevándorlási célországgá vált. Új menekültügyi rendszert hoztak létre, mivel a Jugoszlávia felbomlásából eredő problémák miatt széles körben elterjedt az átmeneti oltalom. Közép- és Kelet-Európában (KKE) általánossá vált az etnikai indíttatású vándorlás, gyakran annak az áramlásnak a folytatódásaként, amely a második világháború következményei miatt indult meg, de a vasfüggöny leeresztése miatt megszakadt. Az etnikai mozgások másik típusa az egy nemzethez tartozók ’visszatérése’ az anyaországba; köztük olyan népek

² Az Algériában letelepedett európaiakat (főleg franciákat) nevezték a helybeliek *pieds noirs*-nak, azaz feketelábúaknak, állítólag fekete csizmájuk miatt (a fordító megjegyzése).

tagjai, akiket a kommunista időben telepítettek ki. Új gazdasági migrációs hullámok keletkeztek Kelet és Nyugat között, továbbá Közép- és Kelet-Európán belül. Volt köztük állandó jellegű, de sok rövid időre szóló is, leírásukra egész új szókészlet jött lére: munkaturizmus, ingázó vándorlás, piacozás, tranzit migráció, befejezetlen migráció (*Okólski* 1998).

Az 1990-es évek közepét és végét Közép- és Kelet-Európa egyre erősödő beépülése jellemezte az európai migrációs rendszer egészébe. A politika figyelme mindinkább a migráció irányítása felé fordult. Az 1990-es évek közepére Európa lényegében hozzáidomult a migráció megváltozott rendjéhez, bár nagy volt a bizonytalanság azzal kapcsolatban, hogyan kezeljék a jugoszláviai válság lecsapódását. A kép egyes részletei továbbra is homályban maradtak, különösen Kelet-Európában és a volt Szovjetunióban, ahol a nyilvántartás továbbra sem volt megfelelő. Az illegális vándorlás, az embercsempészet és a határokon átnyúló üzletelés is aggodalmat keltett. Ahogy a korábban elkülönülő nyugat- és kelet-európai migrációs rendszer egybeolvadt, néhány keleti ország is bevándorlási céllá vált.

Ma már nem ugyanazok az égető kérdések, mint tíz évvel korábban. A nyilvántartott migráció általában stabillá vált, kivéve az illegálisan bevándoroltak amnesztiában részesített tömegeit néhány országban. A nyugat-európai országokban egyre nagyobb az aggodalom az öregedő népesség, a szakértelem hiánya és amiatt, hogy a nemzetközi vándorlásnak valami csillapítószer-féle szerep juthat. A nyilvántartásból kimaradt és engedély nélküli vándorlások továbbra is kihívást jelentenek, bár arra nincs kézzel fogható bizonyíték, hogy számuk nőne.

A 2002-es év egyik kiemelkedő politikai fejleménye az volt, hogy az Európai Tanács elfogadta az EU keleti irányban történő kiterjesztésének menetrendjét. Az utóbbi években több tanulmány igyekezett megbecsülni, milyen valószínű migrációs következmények várhatók egy ilyen döntéstől (lásd *Fassmann* és *Münz* összefoglalóját, 2002). Néhányan korábbi – nevezetesen a mediterrán országokat érintő – bővítések tapasztalatait vették alapul. Szinte kivétel nélkül azt mutatták ki, hogy a bővítés nem növelte jelentősen a forgalmat.

A keleti bővítést illetően általános az egyetértés abban, hogy a KKE országokból várhatóan negyed- és harmadmillió közötti ember költözne évente nyugatra, és az időszak hossza, amíg ez tartana, a származási országok gazdasági átalakulásának gyorsaságától és sikerességétől függ. Ezek a számok általánosságban véve azt sugallják, hogy a tagjelölt országok népességének mintegy három százaléka költözne el. Ennél nagyobb mozgás nem valószínű, mivel a KKE országok migrációs potenciálja demográfiai okok miatt feltehetően csökkenni fog (*Fassmann–Münz* 2002). Eddig több EU tagország (köztük az Egyesült Királyság és Írország) kijelentette, hogy az új tagállamok állampolgárai számára a felvételt követően azonnal szabad mozgást engedélyeznek, míg mások (köztük Németország és Ausztria) átmeneti időszakot kötnek ki.

Bár természetesen nagy az érdeklődés a bővítés összesített hatása iránt, az egyes országokat érintő következmények sem közömbösek. Az Egyesült Királyság esetében például több mint fele azoknak, akik jelenleg a Szezonális Mezőgazdasági Munka Program (Seasonal Agricultural Workers Scheme) keretében érkeznek, a tagjelölt országokból származik. Jó lenne tudni, vajon akkor is hajlandók lesznek-e jönni és a mezőgazdaságban dolgozni, ha már más lehetőségek is megnyílnak előttük.

2. Hol tartunk most?

2000/2001 táján Európában mintegy 22,2 millió külföldi élt (a teljes népesség 2,6 százaléka), közülük körülbelül kétharmad millió lakott KKE területén. 1998-ban Nyugat-Európában összesen 14,9 milliót számláltak, azóta tehát jelentős volt a gyarapodás. A növekedés 1988–1993 között volt a legerősebb. Bár az idegenek állományi létszámának növekedése folytatódik, a növekedés üteme csökken. Néhány országban a külföldi népesség száma is csökken (*Salt* 2002).

2001-ben Nyugat-Európa összesített vándorlási nyeresége körülbelül 950 000, KKE-é pedig 60 000 volt, míg a bevándorlók összesített száma, KKE-t is beszámítva, 2,25 millió főt tett ki.

Az állományi létszámban bekövetkezett változásokat nézve jelentősnek tűnik a honosítás mértéke. Becslések szerint az 1985–1997 közötti időszak alatt 3,7 millió ember nyerte el az Európai Gazdasági Térség (EEA, European Economic Area) valamely tagországának³ állampolgárságát. A trend felfelé ívelt, s az 1980-as évekbeli éves 200 000 körüli értékről az 1990-es évek végére csaknem a kétszeresére nőtt. Ezek a számok azt jelzik, hogy az Európai Gazdasági Térség bevándorlóinak összes száma valójában lényegesen meghaladja a nyilvántartás szerinti 20 millió körüli külföldi népességet.

A külföldi munkaerő állománya 2000/2001-ben 9,07 millió körül járt Nyugat-Európában, ami negyedmillióval több, mint 1995-ben, de a növekmény főképp a dél-európai országok legalizálási gyakorlatának következménye. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, akkor a nyilvántartott külföldi munkaerő állománya alig változott. A változás országonként – nagyjából a gazdasági ciklustól függően – különböző. Hét KKE országra vonatkozó adat szerint a nyilvántartott külföldi munkavállalók száma nagyjából 450 000 fő.

Az Európában menedékjogot kérők száma 2002-ben 335 000 volt, ami körülbelül 50 000-rel kevesebb, mint 2000-ben, és felét sem éri el az 1992. évi 696 000-es csúcshoz. Az elmúlt években mind a számok, mind pedig a nyomás tekintetében nagy volt a különbség az egyes országok között, így nem lehet az egész kontinensre érvényes világos trendről beszélni.

³ Az Európai Gazdasági Térséget a 15 EU tagállam, Izland, Norvégia és Liechtenstein alkotja (a fordító megjegyzése).

Az engedély nélküli vándorlással kapcsolatban nagy az aggodalom. Az egész világra vonatkozóan évente mintegy évi 4 millióra teszik az embercsempészet és -kereskedelem számát, ezen belül a 2 milliót is elérheti a nőké és gyermekeké. Két egymástól meglehetősen távoli évre, 1993-ra és 1999-re vonatkozó becslések ugyanazt az 50–400 000 közötti intervallumot adják meg az EU-ra, mindkét nemet beleértve. Az embercsempészet és -kereskedelem női áldozatainak számát az EU, valamint Közép- és Kelet-Európa vonatkozásában együttesen 300 000-re teszik (*Salt* 2002). Keveset tudni arról, milyen módszerrel születnek ezek a becslések, bár általában a határokon feltartóztatottak és a felderítetlen határsértők közötti arányszámra vonatkozó feltételezésekre épülnek. Igazság szerint nem tudjuk, hányan vannak, és semmi alapunk nincs azt állítani, hogy a számuk nő. A világon összesen, illetve az Európában előforduló embercsempészet és -kereskedelem számára vonatkozó becslések áttekintéséből két fő következtetést vonhatunk le. Az egyik az, hogy előnyben részesülnek a szép, kerek számok. A másik, hogy a becsléseket gyakran ismétlik, újrahasznosítják, és önálló életre kelnek.

3. *Merre tartunk?*

Egy dologban biztos vagyok. Nevezetesen abban, hogy a migráció megértéséhez fel kell oldanunk annak komplexitását, és külön-külön kell elemeznünk az összetevőket. A teljes migrációs mátrix különböző hosszúságú, időtartamú és indítékú áramlásokból tevődik össze. A legjobb mozgásként felfogni, és üzleti fogalmakban gondolkodni róla. Véleményemet a szakemberek legális mozgása, valamint az engedély nélkül, embercsempészek és emberkereskedők közvetítésével vándorlók áramlása példáján kívánom kifejezni.

3.1 *Bevezetés: a szaktudás globális migrációs piaca*

Egyre nyilvánvalóbbá válik a felismerés, hogy az elmúlt két évtizedben globalizálódott a migrációs piac. Ez a szakértelem minden szintjén megnyilvánul, de a legnagyobb verseny azokért folyik, akik a legmagasabb szintű szaktudással rendelkeznek. Ma már a szakértők, a vezetők és a műszakiak komplex mozgásrendszeréről beszélhetünk. Mivel ezek a mozgások többirányúak, és többé-kevésbé minden államot érintenek, „nemzetközi agycserének” nevezhetjük őket. Egyes országok a többiekénél aktívabban törekednek arra, hogy az ilyen cserék révén nettó nyereségre tegyenek szert.

A globális migrációs piacon a kormányok a verseny legfőbb stimulálói. Az 1980-as években Ausztrália és Kanada állt az élen, az 1990-es években az Amerikai Egyesült Államok. Európa egészen a közelmúltig meglehetősen távol

tartotta magát, alig kezdeményezett és szinte nem is fontolgatta, hogy részt vegyen-e a szaktudás migrációs piacán folyó versenyben. A munkaadóknak világszerte azzal a problémával kell szembenézniük, hogy az új eljárások és technológiák bevezetéséhez szükséges speciális szaktudásért nemzetközi piacon kell versenyezniük, ahol a fő versenytársak az Egyesült Államok, Ausztrália és Kanada, valamint növekvő számban az európai országok (*McLaughlan–Salt* 2002).

3.2 *A fő piaci erők*

A szaktudás migrációs piacának két fő hajtóereje van. Az első az az igyekezet, hogy a magasan képzett emberi erőforrás megszerzése a honi szakértelmbankot gazdagítsa; a másik az olyan politikák kidolgozása, amelyek speciális hiányszakmák betöltését célozzák.

3.2.1 *Tapasztalatszerzés*

Az elsőt az a nyilvánvaló tény támasztja alá, hogy a magasan képzett bevándorlók gazdasági hasznot jelentenek a befogadó országnak. Bár vannak bizonytalan vagy ellentmondásos eredmények, az egymástól igen távol eső országokból – az Egyesült Királyságból, Dániából, Németországból, Ausztráliából, Szingapúrból és az Egyesült Államokból – származó tanulmányok mind azt mutatták, minél magasabb szintű a bevándorlók szakképzettsége, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a gazdaság nettó pénzügyi nyereséget könyvelhet el (*Gott–Johnston* 2002).

3.2.2 *Speciális hiányszakmák*

Régóta léteznek olyan munkavállalási engedélyezési rendszerek, amelyek a hiányszakmák külföldről történő betöltését célozzák. Ezek többnyire rövidtávra szóló intézkedések átmeneti hiányok kezelésére, specialisták, vagy a gazdasági társaságok által megjelölt személyek behozatalára. Manapság sok fejlett ország rendelkezik hiányszakma-listákkal, és új kormányprogramokat fogadnak el ezek kezelésére. Hiányszakmák keletkezhetnek azért, mert nem hatékony a nemzetközi munkaerőpiac, mert a helyi képzési kapacitást felülmúló kereslet-növekedés megbontja az összhangot, vagy mert az adott bérszint mellett nincs elegendő kínálat. A közelmúltban főleg két területen keletkezett jelentős szakemberhiány sok országban: az információ- és kommunikáció-technológiai (IKT) szektorban (mind a fejlesztők, mind a felhasználók vonatkozásában) és a

közszolgálatok, főképp az egészségügy (különösen az ápolónők esetében) és az oktatás magasabb képzettséget igénylő szakmaiban. A hiányszakmákhoz szükséges speciális szakemberek toborzását célzó programok és eljárások kidolgozását túlnyomórészt a munkaadók kezdeményezik, a kormányok katalizátorként működnek közre.

3.3 Az engedély nélküli migráció

Az utóbbi években az illegális migráció és kiváltképp a nemzetközi embercsempészet és -kereskedelem témája sok különféle civil szervezet részéről részesült nagy figyelemben. Kevés hely van a világon, amely érintetlen lenne ettől a ma már kiterjedtnek tekinthető, ugyanakkor általában büntetendő üzleti ágazattól, amely folyton új piacokat keres. Az égisze alatt megvalósuló vándorlások nagy része rendkívül nagy távolságokat fog át; más része viszonylag helyi jellegű.

Érthető, hogy az illegális vándorlás, az embercsempészet és -kereskedelem felvillanyozza az érdeklődést és megosztja az emberek véleményét. Az indítékaik és következményeik miatti aggodalom nagyrészt érzelmi jellegű, mint amilyen a prostitúció céljából és a masszázsszalonokba vásárolt nők és gyermekek sorsa feletti kesergés. Kiemelik a bűnszervezeteknek az embercsempészetben játszott szerepét, néhányan egyenlőségjelet tesznek köztük és a kábítószerek- és fegyvercsempészek között. A kormányok intézkedéseket vezetnek be annak ellenőrzésére, amit határaik megsértésének tekintenek. Vannak politikusok és újságírók, akik minden illegális vándorlót bűnözőnek tekintenek. Az emberjogi szervezetek ezzel szemben azzal érvelnek, hogy sok menedékjogot kereső számára a kereskedők és a csempészek jelentik a biztonság legnagyobb reményét, és az igazi áldozatok azok a vándorlók, akiknek kicsúszott a kezéből a saját életük feletti ellenőrzés.

Mivel az engedély nélküli migráció által felvetett kérdések, különösen az embercsempészet és -kereskedelem a politika napirendjére kerültek, jobban érzékelhetővé vált a téma rendkívüli összetettsége. A dolog lényegét illetően azonban a retorika megelőzte a kutatást. A probléma legtöbb aspektusát illetően hiányoznak az alapvető kemény adatok. Az embercsempészek/kereskedők és klienseik tanulmányozásának módszertana nincs kidolgozva, az elemzés elméleti alapja gyenge, és ami a legfontosabb, hogy csupán elvétve akad lényegre törő empirikus felmérés. A legszembetűnőbb az, hogy a probléma tényleges méreteiről is alig van fogalmunk.

3.1.1 Az engedély nélküli migráció nagysága

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy Európa, vagy az egyes országok illegális népességének létszámát senki nem tudja megmondani. Tavaly az Egyesült Királyság Belügyminisztériuma számára készült kutatásunkban utána néztünk ennek. Néhány országban történtek próbálkozások az engedély nélküli népesség nagyságának megbecslésére, különféle módszerekkel és feltételezésekkel, ezeket legjobb esetben is legfeljebb iránymutatónak szabad tekinteni. A viszonylag friss becslések között szerepel egy 569 000-res szám az illegálisan dolgozó külföldiekre Olaszországban (*Baldassarini* 2001), 90 000 Belgiumban (*Poulain* 1998) és 70–180 000 közötti illegális dolgozó Svájcban (*Piguet–Losa* 2002). Becslések szerint 40 000-en dolgoznak illegálisan négy holland városban, Amsterdamban, Rotterdamban, Hágában és Utrechtben (*Van der Leun–Engbersen–Van der Heijden* 1998).

Az engedély nélküli státusban élő vagy dolgozó bevándorlók számának ismerveként használt egyik legfontosabb forrás azoknak a száma, akik amnesztia idején helyzetük rendezését kérik. Az amnesztia programok az elmúlt két évben meglehetősen általánossá váltak a mediterrán országokban, és néhány más országban is előfordulnak. A 2000 elejéig rendezést kérők elemzéséből (*Apap et al.* 2000) az olvasható ki, hogy a görögországi, franciaországi, spanyolországi és olaszországi amnesztia programok során legalizáltak teljes száma 1,75 millió volt. Jobb becslések híján a legalizáltak száma jelenti a kiindulópontot a felsorolt országok engedély nélküli népességének becsléséhez.

További nehézséget jelent annak megbecslése, hány illegális határátlépés történik embercsempészek vagy -kereskedők közvetítésével. Az illegális határátlépéseken belül a kereskedelem esetszámát valószínűleg súlyosan alulbecsülik, mivel csempész közreműködését csak akkor jelzik, ha az illetőt elkapják, vagy ha a bevándorló elismeri, hogy csempész segítette. A csempészet esetszámának alulbecslését illusztrálja *Juhász* (2000), aki szerint az elfogott ázsiai bevándorlóknak csak az egyharmadáról jegyezték fel, hogy bármiféle segítséget kaptak volna, pedig nem valószínű, hogy elegendő helyismerettel rendelkeztek volna ahhoz, hogy maguktól át tudjanak jutni az útvonalat keresztező megannyi országhatáron (ugyanott).

4. Merre van előre?

Először is néhány elvi és fogalmi kérdéssel kell megbirkóznunk. Lehet, hogy van, akinek ez holmi tudós köldöknézésnek tűnik, de meggyőződésem, hogy ha nem tisztázzuk ezeket a kérdéseket, a túlzott – az újságírók kommentárjaira oly jellemző – leegyszerűsítés hosszú időre visszavetheti azt a törekvést, hogy a nemzetközi vándorlás értelmes nyilvános vita tárgyát képezze.

Nekünk (a kutatóknak) támogatnunk kell azt a gondolatot, hogy a mobilitás a látogatástól a végleges letelepedésig terjedő kontinuitás. E folytonosság mentén a mozgásfajták széles skálája található olyan csoportokban, amelyeket megpróbálunk valamilyen alapon definiálni, miközben ez az alap gyakran valami mássá alakul át. Vannak vándorlók, akik jönnek és mennek, és vannak olyanok, akik jönnek és maradnak.

Ezért nincs értelme merev kategóriákban gondolkodni, vagy a „migrációt” a mobilitási kontinuitás valamely meghatározott pontjára helyezni. A migrációs áramlatok, mint általában a mozgásfolyamatok, dinamikusak és rugalmasak, különböző embereket és indítékokat foglalnak magukban, akik különféle szerepekben és módokon illeszkednek be a befogadó társadalmakba, akiket különböző közvetítők és intézmények befolyásolnak és kezelnek. A legkülönfélébb üzleti lehetőségeket kínálják, illetve a legkülönfélébb üzleti lehetőségekből erednek.

Másodszor pedig a vándorlás üzlet. A migrációs üzletet intézményesített hálózati rendszerként képzelhetjük el, amely szervezetekből, közvetítőkből és személyekből áll, akiknek mindegyike valamilyen formában ellenszolgáltatást remél a nemzetközi mozgásból. Más szóval vannak meghatározott csoportok, amelyeknek érdekükben áll a vándorlás elősegítése. Még a kormányhivataloknak is érdekükben áll a probléma „feltupírozása”, hogy növelhessék részesedésüket a költségvetésből.

A szereplők egyikét-másikát meg tudjuk nevezni, de pontos szerepükről, továbbá arról, mennyit keresnek a vándorláson, nagyon keveset tudunk még. Sok a kutatható az érintett intézmények jellemzői és indítékai tekintetében is. Ismernünk kell törekvéseiket és céljaikat, működési módjukat; kinek a tulajdonában vannak, nagyságukat és hatáskörüket. Mindez azt jelenti, hogy felül kell emelkedni az egyszerű „intézményi” megközelítésen, mégpedig olyan irányban, amely az üzleti célokat hangsúlyozza. Az üzleti koncepció szükségessé teszi az irányítás folyamatának újragondolását. A vándorlást mozgató intézményeket tulajdonképpen olyan üzleti szereplőknek tekinthetjük, amelyeknek megvan a maguk saját irányítási folyamat- és szempontrendszerük. A vándorlás ezen intézmények közötti egyezkedések sorozatának, illetve az ebből eredő megállapodás vagy kompromisszum eredménye. Az egyezkedések bizonyos értelemben már akkor elkezdődnek, amikor a társadalmi partnerek összeülnek a kvóták megállapítása, vagy az aktuális gyakorlat megváltoztatása céljából.

Harmadszor, eltolódás tapasztalható a tényleges történéseket megelőző vándorlás-irányítási stratégia irányában. Nézetem szerint ennek négy eleme látható.

- Ma sokkal inkább irányításról, mint ellenőrzésről van szó. Az egyes államok és kormányközi szervezetek felismerték, hogy a nemzetközi vándorlást nem lehet oly módon ellenőrizni, hogy az egyes országok a határaikon ki- meg bekapcsolgattják az áramlás csapját. Valójában egyébként sem voltak erre sosem képesek.

- Elfogadott vélemény, hogy a vándorlás általában kedvező jelenség, és hogy az irányítás elsőrendű célja a pozitív végeredmény.
- A vándorlás-irányítási stratégiák olyan átfogó megközelítést igényelnek, amely a mozgások teljes spektrumára tekintettel van, foglalkozik a legális és az illegális mozgásokkal egyaránt. Ha ugyanis az egyik tényezőt változatlanul hagyjuk, annak nem kívánt következménye lehet, ezt gyakran megfigyelhetjük, amikor kikapuk kihasználásával a vándorlás-áramlatok az egyik csatornáról a másikra terelődnek át.
- Az országok nem tudnak már egymagukban cselekedni. Az együttműködés életbe vágó, mind az európai szomszédokkal, mind a távolabbi országokkal. Ebből adódik, hogy az Európai Unió belül egyre több a migrációs politikák közös vonása. Olyan erős a nyomás, hogy már a nem EU államok is összehangolják politikájukat, hogy azok egységes modellbe illeszkedjenek.

Ideje visszatérnem az írássomat indító gondolathoz, mely szerint a nemzetközi vándorlás egyre előkelőbb helyre kerül az európai demográfiai napirenden. Ma az egyik legizgalmasabb feladat az, hogy a migrációs politikákat a termékenységgel, a háztartásszerkezettel és az életmóddal kapcsolatos demográfiai indíttatású politikákkal kapcsoljuk össze, hogy egy valóban integrált és koherens népesedéspolitikát születhessen.

HIVATKOZÁSOK

- Apap, J. et al.* (2000): Rapport de synthèse sur la comparaison des regularisations d'étrangers illégaux dans l'Union Européenne. (Az Európai Unióban illegálisan tartózkodó külföldiek szabályozásának összehasonlításáról készült összefoglaló jelentés.) 23–82 in *De Bruycker, P.*, (ed.), *De Bruycker, P.*, (Ed.) *Regularisations of Illegal Immigrants in the European Union*, Brussels, Bruylant.
- Baldassarini, A.* (2001): Non Regular Foreign Input of Labour in the New National Accounts Estimates. (Az engedély nélküli külföldi munkaerő-input szerepeltetése az új nemzeti számlák rendszerében.) OECD Meeting of National Accounts Experts, Paris. STD/NA(2001)30.
- Clarke, J.–Salt, J.* (2003): Work permits and foreign labour in the UK: a statistical review. (Munkavállalási engedélyk és külföldi munkaerő az Egyesült Királyságban: statisztikai áttekintés.) *Labour Market Trends*, November, 563–574.
- Fassmann, H.–Münz, R.* (2003): „EU Enlargement and Future East-West Migration”(„Az EU kibővítése és a kelet–nyugati migráció jövője”) 57–84 in *Laczko, F.–Stacher, I.–Klekowski von Koppenfels, A.* (op cit)
- Gott, C.–Johnston, K.* (2002): *The Migrant Population in the UK: Fiscal Effects.* (A bevándorló népesség az Egyesült Királyságban: az adózást érintő hatások.) RDS Occasional Paper No. 77, Home Office, London.

- International Organisation for Migration (IOM) (1999): *Migration in the CIS: 1997–98. (Migráció a FÁK-ban: 1997–1998.)* Technical Co-operation Centre for Europe and Central Asia. Geneva.
- Juhász, J. (2000): Migrant Trafficking and Human Smuggling in Hungary. (Emberkereskedelem és embercsempészet Magyarországon.) 167–232 in IOM, *Migrant Trafficking and Human Smuggling in Europe*. Geneva, IOM.
- Kirk, D. (1946): Europe's Population in the Interwar Years. (Európa népessége a két világháború között.) Gordon & Breach, New York.
- Kosinski, L. (1970): The Population of Europe. (Európa népessége.) Longman, London.
- Laczko, F.–Stacher, I.–Klekowski von Koppenfels, A. (2003): *New Challenges for Migration Policy in Central and Eastern Europe. (Új kihívások Közép- és Kelet-Európa vándorlási politikája előtt.)* The Hague: TMC Asser Press.
- McDonald, J. R. (1965): "The Repatriation of French Algerians". (A francia algériaiak repatriálása.) *International Migration*, 3, 146–57.
- McLaughlan, G.–Salt, J. (2002): „Global Competition for Skills: An evaluation of policies.” (Globális verseny a szaktudásért. A politikák értékelése.) 201–243 in Department of Immigration and Multicultural and Indigenous Affairs, *Migration: Benefiting Australia. Conference Proceedings, Sydney 7–8 May 2002*, Sydney: Department of Immigration and Multicultural and Indigenous Affairs.
- Okólski, M. (1998): "Regional Dimension of International Migration in Central and Eastern Europe." (A nemzetközi vándorlás regionális dimenziója Közép- és Kelet-Európában.) *GENUS* 54:1–26.
- Piguet, E.–Losa, S. (2002): *Travailleurs de l'ombre? Demande de main-d'œuvre du domaine de l'asile et ampleur de l'emploi d'étrangers non déclarés en Suisse. (Árnyékmunkások? A munkaerőkereslet alakulása a menekültek közül és a be nem jelentett külföldi foglalkoztatottak száma Svájcban.)* Seisomo: Zurich.
- Poulain, M. (1998): „Belgium” in Delauney, D.–Tapinos, G. *La mesure de la migration clandestine en Europe. (A rejtett migráció nagysága Európában.)* Population and Social Conditions Working Paper 3/1998/E/no. 7, Luxembourg: Eurostat.
- Salt, J. (2002): *Current Trends in International Migration in Europe. (A nemzetközi migráció jelenlegi trendjei Európában.)* Council of Europe, Strasbourg.
- Van der Leun, J.P.–Engbersen, G.–van der Heijden, P. (1998): *Illegaliteit en criminaliteit. Schattingen, aanhoudingen en uitzettingen. (Illegális és kriminalitás. Becslések, feltartóztatások és kiutasítások.)* Rotterdam: Erasmus University.

Tárgyszó:

Nemzetközi vándorlás

INTERNATIONAL MIGRATION IN EUROPE – PATTERNS AND DEVELOPMENTS*Summary*

The paper reviews some of the main patterns of international migration in Europe in the 20th century, highlighting the particular features of the 1990s in more detail. The review is followed by taking stock of the foreign population in Europe at the turn of the millenium. In order to understand better the driving forces and purposes of international migration, migration should be conceptualised as movement and thought of in business terms. These points are developed by looking at two of the main issues which are driving the policy agenda at present: migration by the highly skilled and irregular migration. As for the global migration market for skills, two main drivers are identified: the first is the attempt by governments to increase the national bank of expertise through the acquisition of high level human resources; the other is the development of policies to counter specific skill shortages. With respect to irregular migration, the author draws attention to the fundamental lack of hard evidence relating to most aspects of the phenomenon. Methodologies for studying both traffickers/smugglers and their clientele are barely developed, the theoretical basis for analysis is weak and, most importantly, substantial empirical surveys are few and far between. Some attempts to estimate the size of irregular population in European countries are presented. For the future, three ideas are suggested to be promoted/developed: (i) migration represents a mobility continuum extending from visitors to permanent settlement; (ii) migration is a business; (iii) migration management strategy should be more proactive.

A tanulmányt Daróczy Etelka fordította